

Оксана Савенко

УДК 821.161.2-3.09

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕЛИКОДНЬОГО СЮЖЕТУ В ДРАМІ
“РОЗМЫШЛЯННЄ О МУЦЬ ХРИСТА, СПАСИТЕЛЯ НАШЕГО”
Й. ВОЛКОВИЧА**

У статті розглянуто зміст і літературну структуру драми Й. Волковича, яка належить до початкового етапу в розвитку давньої української драматургії. Показано, як у цій драмі трансформувалася великодній сюжет, зафіксований у канонічних євангеліях. Зміни відбулися на рівні теми, мотивів, образів-персонажів, художніх прийомів. За художньою специфікою твір належить до раннього бароко.

Ключові слова: шкільна драма, великодній сюжет, Євангеліє, трансформація.

Oksana Savenko. Transformation of Easter Story in Drama “Reflections on Suffering of Christ, our Savior” by I. Volkovych

The article deals with content and structure of the literary drama by I. Volkovych which belongs to the initial phase of ancient Ukrainian drama development. The author shows how the Easter story recorded in the canonical Gospels is transformed in this drama. The transformation took place at the level of themes, motifs, images, characters, artistic techniques. In its specificity this work belongs to the early Baroque.

Keywords: school drama, Easter story, Gospel, transformation.

Великодній сюжет у шкільній драматургії був популярним, його вишукано обробили багато авторів. Це підтверджують розвідки й публікації В. Резанова, І. Стешенка, М. Петрова, В. Перетца, Д. Антоновича, Я. Гординського, М. Сулими.

До найменш досліджених творів належить драма “Розмышляння о муцѣ Христа, спасителя нашего” (1631) учителя Львівської братської школи Йоаникія Волковича, де майстерно поєднано містерійні й пасійні мотиви.

Вступна частина твору, у якій слова проголошують три “душі побожні”, Милість Божа й перший Вісник, побудована у формі тренів (плачів), що передають смуток, викликаний уявленнями про муку Ісуса Христа у “смутний день страстей”, тобто у “страсну п’ятницю”, коли Месія мучився на Голгофі на хресті. Висловлено жаль, що “народ ізраильскій” “над власным своим отцем страшне ся збыткует, / Ісуса невинного – невинне мордует, / Ісуса невинного на крест прибияет, / Створителя свого сродзе умерщвляет...” [2, 148]. Жалобні мотиви не фіксують конкретики події, а передані загальниками, у яких акцентовано муку Христа, його безвинні страждання, увиразнені образом “агня незлобивога”: “Бог человек, сын Божий, сын Марии, страдает, / Агня незлобивою смертию умирает”; “Твои-то, чловеце, тяжары мордуют, / Ісуса невинного окрутне крижуют”. У стилі плачів передано інтимізоване співчуття: “Ах, мой жалю, Ісус мой для мене страдает, / Для мене окрутны муки подыймает”. І це особисте співстраждання підсилює репліка другої Душі Побожної, котра прагне “при Нем миле умирати”, “слезами кропячи Его пречистыи стопы” [2, 149].

Другий Вісник сповіщає про те, як схопленого в Гетсиманському саду і зв’язаного Ісуса спершу привели до юдейського первосвященника Анни. На зв’язок із Євангелієм від Івана вказує епіграф, що передує монологу Вісника. Прикметна особливість цього твору – не зображення, розігрування дії, а розповідь про неї, тому словесне унаочнення важливих подій, які сталися в п’ятницю, суботу й неділю на Голгофі, лише умовно можна назвати містерійним.

Згаданий епіграф – не дослівне цитування Євангелія від Івана: “Связавше, и ведоша его к Аннѣ первѣѣ; и един от предстоящих слугъ удари въ ланіту Ісуса”. У першоджерелі (Ів. 18:13-24) про цю подію сказано ширше: тут ідеться про перше відречення Петра від Ісуса, відтворено слова Ісуса, промовлені до Анни на запитання, яку науку проповідує; “один із присутньої там служби вдарив Ісуса в щоку, говорячи: “То так відповідаєш первосвященникові?” (Ів. 18: 22) [1, 137]. Й. Волкович в епіграфі наголошує на незаслуженій образі, завданій Ісусові, а в монолозі другого Вісника йдеться про Христа як “агня незлобивога”. Три душі побожні оплакують Сина Божого, котрий зазнав приниження в домі Анни, співчують Богородиці:

Иж еи агньца волки строкгии порвали,
Єдиородного сына моцно скреповали.
Иж над еи любезным дико ся збыткуют,
Без вшелякои лютости сродзе поличкуют [2, 151].

Муки Матері Божої та її Сина Душа побожна приймає як свої: “зачим тяжкій боль в сердци своем быти чую”.

З Євангелія від Івана відомо, що Анна “відіслав Його зв’язаним первосвященникові Кайяфі” (Ів. 18:24) [1, 137]. У драмі Й. Волковича епіграфом до монологу третього Вісника взято слова з іншого канонічного тексту – Євангелія від Матвія, передані дослівно: “Петръ же внѣ сѣдѣше въ дворѣ: и приступи къ нему едина рабыня, глаголющи: “И ты былъ еси съ Ісусомъ Галилейским”. Он же отвержеся пред всѣми, глаголя: “Не вѣмъ, что глаголеши” [2, 151].

Власне, ідеться не про нічний суд у Каяфи, який оголосив Ісусові вирок “Повинен умерти!” (Мт., 26: 57-66) [1, 40], не про знущання з Нього, коли присутні плювали Йому в обличчя, били по щоках, ударяли киями, а про відречення Петра від свого Вчителя. Вісник, а за ним три “душі побожні” в різних варіаціях проводять думку про “сердечну скруху” Петра, який у мить слабкості духу не зізнався, що він – учень Ісуса. Вісник звертається до апостола, спонукаючи

визнати Христа перед усім людським родом: “Бѣжи ж, Петре, бѣжи, горко умилися, / З тяжко смутным вздыханем усердно слезися. / Бѣжи и лементуй, же при пану не стал-єсь, / Же єго явне пред всѣм родом не визнал-єсь” [2, 151]. “Душі побожні” у вчинкові Петра знаходять ознаки гріховності, які властиві були всім людям, починаючи від Адама, тому закликають позбавитися гріха, і в цьому їм допоможе Ісус, посланий Богом “в мнозтве грѣхов людей ратувати”.

Четвертий Вісник оповідає, як “Ісуса юж до Пілата отдано”, а епіграфи до його монологу взято з Євангелій від Луки та Івана. Лука розповідає про два суди над Ісусом. На першому, коли “первосвященики і книжники” привели Ісуса до прокуратора, Пілат, вислухавши їх, сказав: “Я не знаходжу жодної провини в цій людині” (Лк. 23:4) [1, 108]. І відіслав до Ірода, однак той, зневаживши й насміявшись над “царем Юдейським”, повернув Ісуса назад до Пілата. І тоді було вчинено ще один суд, на якому “взяв гору крик <...> первосвящеників” (Лк. 23: 23) [1, 109], котрим на розтерзання було віддано Сина Божого (Лк. 23:8-25).

Усю цю історію компактно передано в одному з епіграфів до монологу четвертого Вісника: “Ведоша єго кѣ Пілату, и разумѣвъ, яко от области Иродові, посла єго кѣ Ироду: укоривъ же єго, Ирод возврати кѣ Пілату”. Другий епіграф узято з Івана: “Тогда убо Пілат поять Ісуса и би єго” [2, 153]. Епіграфи в драмі дають змогу нагадати євангельський сюжет, але невідомо, чи тексти епіграфів звучали на сцені, бо були розраховані на читачів або самих виконавців ролей, перетворюючись на ремарки. Суть подій розкриває Вісник, довільно переказуючи їх і роблячи необхідні акценти: “Безбожное ся бовѣм сонмище згодило, / Абы пана свого невинне убило. / Прето ж єго Пілату Понтскому предают, / Всѣ єдино душе, абы распят был жадают”. Далі зроблено наголос на тому, що “Ісуса невинного” велено було прив’язати до стовпа й “бичовати”, що відповідає рядкам із Євангелія від Івана: “От тоді взяв Ісуса Пілат та й звелів збичувати його” (Ів. 19:1) [1, 138]. Акцентація на фізичних і психологічних муках Христа досягається шляхом авторського дофантазування знущань із Сина Божого:

Тоє же Пілат чинит, невинне мордуєт,
Невинного Ісуса у столпа крепуєт.
З пречистого тѣла крови токи выливаєт,
Которых гойность гойне землю нападаєт [2, 153].

Євангеліст Іван не зображує Пілата таким жорстоким. Як і Лука, він укладає в уста прокуратора слова: “Не знаходжу я в Ньому провини ніякої” (Ів. 18: 38) [1, 138]. Цю фразу він повторює ще двічі перед розлюченим натовпом, який вимагав: “Розіпни, розіпни!”. Лише під тиском юдеїв Пілат видав Ісуса, щоб розп’ясти (Ів. 18: 28-40; 19: 4-16). Вісник бачить в образі Пілата “велике тиранство”, а “душі побожні” розвивають цей мотив у кількох варіаціях, наголошуючи на “безчесті панском суровом”.

Тему “тернового вінця” розкриває п’ятий Вісник, монологу якого передує епіграф, що дослівно передає слова євангеліста Івана (19: 2-3): “Воини же сплетше Вѣнецъ от терніа, возложиша єму на главу, и въ ризу багряну облекоша єго, и глаголяху: “Радуйся, Цару Іудейскій”, и біаху по ланитома”. Вісник не переказує цей сюжет, а, зберігаючи визначальні елементи його змісту, створює варіацію на євангельську тему:

Досить мордерско пана нелютосне бито,
От главы аж до ног все тѣло страшнее зрито.
В порфирное одѣяньє пана одѣвають.
Мѣсто сцєптрум – трость в руки пречистыи дано,

З насмѣвском, жидовским кролем называно.
З остробольного терня корону увили,
На пречистую главу окретне взложили.
Ово ж, Ісус мой, вѣнцем терновым вѣнчаний,
Стоит агнец, который мает быть закланный,
Котрій мает быть для нас окрутне убитий,
На крестном древѣ сродзе невинне пробитий [2, 155].

У цій варіації наявні очевидні відхилення від євангельського тексту, зокрема в деталях, у кількаразовому повторенні слів “невинний”, “пречистий”, у введенні до змісту образу “агнца”, котрого чекає “заклання” як неминуча жертва заради роду людського. Страдницький подвиг Ісуса символізує терновий вінець, конкретизований у монолозі вісника значущими для образу страждань словами: “убитий”, “пробитий”, “уязвленний”, “скатований”, “безчисленни терпит рани”, “страдаєт”, “умираєт”, і ці вказівки виносяться на кінець рядка не тільки задля римунання, а й щоб акцентувати на муці Христа.

“Душі побожні” у своїх репліках переносять ту муку в час теперішній: “О душе моя, душе моя уязвленна, / Острым копієм болю сродзе прободенна, / Як ся в мнѣ, ах, грѣшном, можеш затримати?” [2, 155]. Вони раз за разом повертаються до основної теми, заявленої п'ятим Вісником, на всі лади варіюючи її: “мои грѣхи тебе, Ісусе, вѣнчают, мои тым терньем остро уявляю”, “тернієм мою мысль уязвили”, “милость белестным вѣнцем терновым вѣнчала, который и я, смутный, на главу приймаю”, “рада бы-сь вмѣсто Его той вѣнец носила, сама ся з тяжким болем тим вѣнцем крավила” тощо.

“Душі праведні” відіграють певну композиційну роль, перекидаючи наративні місточки між подіями, про які повідомляють вісники; вони ніби ведуть читача/глядача по місцях, освячених мукою Христовою. Так чинить перша Душа побожна, звертаючись до глядачів: “Леч где єсть наш Ісус, где маємо шукати, / Кды ж юж и пред Пілатом его не видати” [2, 156]. Відтак дія логічно переноситься на Голгофу, а шостий Вісник “оповѣдаєт, иж пан крест на гору Голгоф двигает”. Епіграф до його монологу хоч і означений посиланням на євангеліста Івана, але не цитатою, не близьким до змісту переказом, а звичайною інформацією, яку автор подає довільно: “Тогда предаде его им Пілат да распнет ся. Поємше же Ісуса, ведоша, и нося Крест свой, изыде на мѣсто глаголемое Лобное” [2, 157].

Щоб увиразнити трагічну картину та образ Ісуса Христа, шостий Вісник удається до позабіблійного образу Фенікса: “Юж Феникс єдиный сам древца згромаждаєт, / На которых спаленный для нас бытии маєт”. В античній міфології це чарівний птах, який, за уявленнями фінікійців, єгиптян, через кожні 500 років прилітає з Аравії до Єгипту і, коли відчував свою близьку смерть, будував гніздо з пахучих гілок на верхів'ї пальми, і там його спалювало сонце. Потім птах воскресав із попелу молодим, перетворившись на символ відродження, безсмертя. Звернення І. Волковича до образу Фенікса не випадкове, адже християнство послуговувалося античною символікою; удавалася до неї й давня українська література. Повівши мову про Фенікса, автор уклав в уста персонажа драми ідею Воскресіння; вона дуже влучно пасувала до образу Ісуса Христа. Зокрема, хрест, який він виносив на Голгофу перед своєю фізичною смертю, асоціативно нагадував про дії чарівного птаха, котрий перед загибеллю складає *дерев'яні* пагони.

Вісник поряд ставить іще один асоціативний образ – старозавітного Ісаака: “Юж ся Исаакова фѣгура сповнила, / Незбожност на рамо стос юж Творцу взложила” [2, 157]. Із книги Буття відомо, що коли Ісаакові виповнилося 25 літ, то його батько Авраам отримав звістку від Бога, щоб приніс він у

жертву єдиного сина – зарізав і спалив його на горі Морія (Буття, 22:1-2). Це було випробування Авраама, і він мужньо витримав його, бо вірував, що Бог воскресить Ісаака з мертвих. Воля Бога стосувалася випробування віри й Ісаака, і не тільки віри, а й терпіння та покірності. “І взяв Авраам дрова для цілопалення, і поклав на Ісаака, сина свого, і взяв у свою руку огонь та ножа, і пішли вони разом обоє <...>. І вони прийшли до місця, що про нього сказав йому Бог. І збудував там Авраам жертівника, і дрова розклав, і зв’язав Ісаака, сина свого, і поклав його на жертівника над дровами...” (Буття, 22:6-9) [1, 20]. Цей фрагмент із Біблії асоціативно подібний до трагічної ситуації, у якій бере участь Ісус, поклавши *дерев’яного* хреста на рамена й сходячи на вершину Голгофи, де мала відбутися його жертва.

Упоравшись із символічними асоціаціями, Вісник повертається до картини, зображеної, зокрема, у Євангелії від Матвія: “І повели Його на розп’яття. А виходячи, стріли одного кирінеянина – Симон на ймення, – його змусили нести для Нього хреста” (Мт. 27:31-32) [1,42]. У драмі маємо авторське тлумачення цього епізоду:

Двигнет Ісус крестный стос, и хто ж помагает?
Хто в так значном тяжару Ісуса взирает?
Сам тілко Киринейчик, старушок зветшаллый,
В слабом допоможеноу двигати был трвалый [2, 157].

Перша Душа побожна ніби крізь себе пропускає Христову муку (“тяжкая болезнь сердце мое тяжело щиплет <...>, “выдячи, иж кгда Ісус крест сильный двигает”), увиразнюючи тим, що на своїй хресній дорозі Ісус “частокрот падає”, переймаючись прагненням прийняти на себе страждання Христа: “При тобѣ, Ісусе мой, страдати жадаю, / При тобѣ прагну муки строкгіи терпѣти, / Прагну при тобѣ, пане мой, ураз умрѣти” [2, 157]. Друга Душа вважає, що це її “тяжкіи грѣхи” покладено на рамена Ісуса, тому вона з “тяжко-горким стогнієм” проливає сльози, а третя Душа звертається до Богородиці як свідка трагічної події: “Скорби, панно, як сольно, увы мнѣ, волаеш, / Як ся утроба твоя чистая терзает, / Як сердце болесное тяжело ся смущает” [2, 158]. Про присутність матері Марії під час розп’яття Ісуса написав лише євангеліст Іван: “Під хрестом же Ісуса стояли – Його мати, і сестра Його матері, Марія Клеопова, і Марія Магдалина. Як побачив Ісус матір та учня, що стояв тут, якого любив, то каже до матері: “Оце, жоно, твій син!” (Ів. 19:25-26) [1,139]. Образ мук Богородиці біля хреста на Голгофі – художній домисел автора драми або наслідування деяких апокрифів, де ця тема широко розвинута.

Сьомий Вісник розповідає про те, як Ісуса на хрест підняли. Автори канонічних євангельських текстів про це записали лаконічно: “розп’яли Його”, однак у монологі Вісника про цей акт страти вкотре наголошено на “невинності” Ісуса та на стражданнях, яких він зазнав: “Ісуса невинного на крест пригвоздили”, “безгрѣшного грѣшныи ото утискують, Ісуса невинного окрутне мордюють”, “умерщвляють”, “забияють”, “окрутне распяли”, “на древѣ крестном Ісус невинний вмирает” [2, 159].

Цю трагічну тональність підтримують “душі побожні”, “с тяжким стогнаньєм болесно слезися”, а монолог другої Душі зосереджений, як і раніше, на стражданнях “чистой пани”, тобто Богородиці, котра не може від журби уст розтулити, вимовити хоч одне слово і тільки очі підводить до неба, просячи в Господа порятунку від мук Синові своєму й собі.

Восьмий Вісник веде мову про те, як на хресті Ісус мучився від спраги. Матвій зазначав, що один із тих, що стояли біля хреста, “побіг і взяв губку та, оцтом її наповнивши, настромив на тростину й давав Йому пити”

(27: 48) [1, 43]. Іван пише, що Ісус, непритомніючи на хресті, мовив одне слово “Прагну”, тобто відчуваю сильну спрагу. “Тут стояла посудина, повна оцту. Вояки ж, губку оцтом наповнивши і на тростину її настромивши, піднесли до уст Його” (19: 29) [1,139]. Розп’ятому, як свідчать прихильники буквального прочитання євангельського тексту, підносили оцет не від спраги, а щоб не зомлів. І. Волкович по-своєму інтерпретує цей епізод, відштовхуючись від ключового слова “спрага” (“прагну”). Він пригадує старозавітного Самсона, якого під час одного з військових походів через пустелю мучила спрага, але в чудесний спосіб йому явилася вода з віфлеємської криниці (збіг не випадковий, адже Ісус народився у Віфлеємі) і порятувала військо. Ісуса ж, змученого спрагою, “прикро” поять “оцтом з жолчю”. Третя Душа, продовжуючи тему, заявляє, що “не того-то Ісус мой напою жадаєт, не о той трунок смутне до тебе волаєт”, однак мусить підкоритися тому, що сказано в Писанні: “до пастира свого знову ся вернути”. Такий емоційний роздум перегукується зі словами євангеліста Івана: “Потім, знавши Ісус, що вже все довершилось, щоб збулося Писання, проказує: “Прагну!” (19:28) [1,139].

Дев’ятий Вісник відображає кульмінацію трагедії – кончину Ісуса. Більша частина монологу – пряма мова Ісуса, якої, звичайно, не було, бо вона не наведена в жодному з канонічних євангелій, а зафіксовані окремі фрази, промовлені перед смертю Ісусом: “Отче, відпусти їм, бо не знають, що чинять вони!” (Лк., 23:34) [1,139]; “Каже до матері: “Оце, жоно, твій син!”. Потім каже до учня [Іоанна]: “Оце мати твоя!” (Ів., 19:26-27) [1,139] (ці фрази винесені в епіграф до монологу); “Боже мій, Боже мій, нащо Ти Мене покинув?” (Мт., 27:46) [1, 42].

Змодельована автором драми промова Ісуса містить кілька звертань. Перше – до Отця, яке розширює зміст однієї із фраз, сказаних у відчай:

Отче мой, чому мене опускаєш?
Боже мой, чому мене оставляєш?
Отче мой, рач ся бозко злитовати,
Над злыми сыны карности нехати [2, 161].

Особисте (“нащо Ти Мене покинув?”) органічно для прагнень Ісуса переходить у загальнолюдське, у визначальне для його місії: якщо жертва неминуча, то вона заради того, щоб “гріхи отпустити” тим, хто “не вѣм, що чинить”, бо в них “заслѣпленны очи”.

Друге звертання – до матері: “А ти, матко, которая ридаетш, / Кривавы слезы з очій выливаєш, / Перестань плакат, попрестань стогнати...” [2, 161]. Далі в довільній формі переказано епізод, означений епіграфом, у якому Ісус доручає учневі синівське піклування про матір розп’ятого Спасителя.

Заклучна частина промови – звернення до самого себе, своєрідна трансформація слів із Євангелія від Матвія: “А Ісус знову голосом гучним скрикнув – і духа віддав...” (27:50) [1, 43]:

Все пророцтво юж ся свершило,
Пристоит жоу мнѣ духа спустити,
В руцѣ Твои, о Отче мой, вручити [2, 161].

Кульмінація не завершується смертю Ісуса (розв’язка – це його воскресіння), що видно з монологів “душ побожних”. Зокрема, перша Душа, багато разів варіюючи слово “уснув” замість “помер”, указує, що Ісус “на крестном древѣ окрутне прибитый”, “на крест за всѣх повѣщенный”, називає його “пастирем”, “безсмертним”, а інші душі короткими фразами передають динаміку емоцій, викликаних трагічним фіналом.

І нарешті десятий Вісник “оповѣдаєт, иж с креста снятый Ісус єсть и в гроб положенный”. Цьому передус епіграф із Луки: “И снем, и Иосиф, обви плащаницею, и положи в гроб изсѣчен” (Лк., 23:53). Монолог Вісника короткий (вісім рядків), від дублює епіграф і переносить сприймання події в особисту площину: “Ку гробу ж всѣ охотне сердцем приступѣмо, / Над умерлым Ісусом слезы испустимо” [2, 162].

За монологом Вісника розміщено “плач пречистой панны”, який виконує друга Душа побожна. Можна було очікувати, що І. Волкович удасться тут до апокрифічних мотивів, описуючи плач Богородиці (їх предостатньо побутувало в Галичині, як дослідив І. Франко), однак він творить оригінальний вірш, ліричну духовну пісню з особливою ритмікою, лейтмотив якої – оплакування смерті Ісуса Христа:

Стойте, небеса, кровавыи точѣте
З облаков слезы, всю землю мочите,
Перунную моць на низкост спускайте,
Страшно блистайте...
(далі змодельовано пряму мову
Богородиці)
Увы, тяжкая скорб мя обточила,

Отхлань окрутных смутков поглотила,
Обыйшло мене глубокоє море,
Горкоє горе...
А що ж, смутная, що буду чинити?
Откуль утѣхи маю юж зажити,
Кгда в гроб моя утѣха ся скрыла,
Там ся затмила... [2, 164-165].

У звичному, панівному у творі силабічному ритмі відтепер подано репліки інших душ. Відбувається й перехід од трагічної, мінорної тональності плачу до радості, що викликає воскресіння Христа, до уславлення Сина Божого, який пожертвував власним життям заради інших людей: “Твои, о Христе-цару, страсти величаєм, / Погребеніє твоє, пане, убожаєм. / Здар нам би-смо воскресша тебе оглядали, / Утѣшної радости миле заживали” [2, 166].

Драма Й. Волковича, написана в пору становлення української драматургії, відповідала європейській театральній традиції, зокрема в репрезентації містерійного дійства на великодню тематику. Водночас вона містила ознаки учнівства, не збігалася (передусім за формою) із класичними містеріями, тому її часом трактували як діалог (М. Возняк, І. Франко), хоча насправді це була шкільна драма в її зародковій стадії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Біблія*, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – Б.м, б.в., 1994. – 959, 296 с.
2. *Волкович Й.* Розмишлян[н]є о муцѣ Христа, спасителя нашего. При тым веселая радость з триумфального его воскресенія // *Українська поезія. Середина XVII ст.* / Упорядники В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 147-173.
3. *Сулима М.* Українська драматургія XVII – XVIII ст. – Київ: ПЦ “Фоліант”; ВД “Стилос”, 2005. – 368 с.

Отримано 28 грудня 2016 р.

м. Житомир